

studiehefte

BAROKK

Jostein Christensen og Asbjørn Odin Aag

KublaKan

KublaKan 2021

Jostein Christensen og Asbjørn Odin Aag

Denne publikasjonen kan fritt benyttes av skoler og elever. Referanse til denne kilden kan skrives slik:

Christensen, Jostein og Asbjørn Odin Aag. «Barokk. Studiehefte». KublaKan 2021, <https://kublakan.no/wp-content/uploads/2021/11/KublaKan-studiehefte-barokk.pdf>, nedlastet [fyll inn dato]

Siden dette er en kilde hentet fra internett, må du også oppgi nedlastingsdato, om du benytter studieheftet på skriftlig eksamen. Henvendelse om utgivelsen kan rettes til post@kublakan.no.

Barokken - 1600-tallet

Hva er barokk?

Barokk er enkelt sagt både en *kulturbistorisk periode* og en *stilart*, en måte å lage kunst, musikk og litteratur på. Vi forbinder gjerne perioden med 1600-tallet. Når det gjelder *form* er barokken ofte preget av det pompøse og overdådige, av det følelsesladede og dramatiske, og av en intensiv bruk av språklige og visuelle virkemidler. Med tanke på *innhold* er barokken gjerne knyttet til det religiøse, og har i tillegg en veldig sterk bevissthet om at ingenting i denne verden varer. Livet på jorden er for barokke forfattere en slags illusjon eller en drøm, som er kortvarig, og uten dypere mening.

I Europa er barokk en retning man finner i alle kunstarter: Det finnes barokk litteratur, musikk, arkitektur, malerkunst og barokke skulpturer. I Skandinavia er barokken som regel mer dempet enn i Sør-Europa, mindre overdådig. Her til lands finner vi barokken særlig som en retning innenfor litteraturen. I skandinavisk barokk er de store navnene Thomas Kingo, Dorothe Engelbretsdatter og Petter Dass. Disse tre dikterne var alle virksomme i det landet som het Danmark-Norge, på slutten av 1600-tallet.

Kjennetegn på barokken

Barokk stil er gjerne dramatisk, pompøs og overdådig. I barokken er ikke «enkelhet», «harmonisk» og «balanse» noe man sikter etter, slik man gjorde det i renessansen i epoken før, og i klassisismen som kommer etter. Barokken handler i stedet om å slippe løs det som finnes av følelser og kreativ kraft. I et barokt maleri er det for eksempel ikke uvanlig kunstneren velger å male dramatiske hendelser *idet de foregår*, og at kroppene og ansiktene til personene på bildet viser heftige følelser. Barokk arkitektur er som regel full av pynt, dekorasjoner og ornamenter. Barokk kunst gjør mye ut av seg.

**Dramatisk,
pompøs og
overdådig stil**

Peter Paul Rubens: *Bebudelsen*, ca. 1609. Viser en scene fra Bibelen hvor Maria får vite at hun skal bli mor til Jesus. Bildet viser barokkens sans for det dramatiske og pompøse, for detaljer, for kontraster (mellom lys og skygge) og det er typisk for epoken at innholdet er religiøst.

Et annet barokt kjennetegn er det at kunsten og litteraturen ofte preges av *detaljer*. I barokk malerkunst er det for eksempel vanlig å finne en masse detaljer. Klærne til personene på bildet er ofte detaljerte, man finner ofte ulike objekter plassert i bakgrunnen av et portrett, og det er ikke uvanlig at skarer av baby-engler omgir hovedpersonen i malte scener fra Bibelen. Det skjer gjerne mye i barokke malerier. I barokke *skulpturer* er kroppene ofte posisjonert på en slik måte at detaljer i muskelspillet kommer tydelig frem, og også fine detaljer i figurenes klær og hår er med på å gjøre slike barokke kunstverk imponerende.

detaljrikdom

Fasader i barokke bygninger preges gjerne av svært mange detaljer som pynter disse bygningene, og i barokk litteratur er detaljene også et typisk trekk. Barokke forfattere har en tendens til å *utbrodere* poengene sine: De har en idé, som de forklarer ved å gjenta samme poeng igjen og igjen, på litt ulike måter – ofte gjennom talløse, detaljerte eksempler på hva de mener. Når dikteren Petter Dass i sitt dikt «La ditt navn Helliges» for eksempel forteller at alt som lever i havet skal prise Gud dersom ikke menneskene gjør det, nøyer han seg ikke med å si ordet «alt». I stedet går han detaljert til verks: Den glupske hvalen skal prise Gud, tanteien (sannsynligvis en utdødd delfinart) skal prise Gud, og det samme skal også steinbiten, seien, torsken, skreien og nisen. Detaljrikdom er noe man finner i alle barokke kunstarter.

Et tredje barokt trekk, som henger sammen med de to første, er det at barokke kunstnere gjerne liker å demonstrere ferdigheter. Man lager kunst som det er lett å se at er vanskelig å lage. Den realismen som for eksempel kommer frem i kropper og ansikter i mye av barokkens maler- og skulpturkunst er lett å la seg imponere av, og man trenger ingen mastergrad i kunsthistorie for å forstå det. Også barokke byggverk har som nevnt en tendens til å være forseggjorte. I tillegg til all dekorasjonen finner man ofte kurver og buer i fasadene, istedenfor rette vinkler. Dette er noe de fleste instinktivt forstår at er vanskelig å lage. Barokke *diktere* er som regel nøye med å vise både hvor godt de behersker det å skrive med fast rim og rytme, og de mestrer hele spekteret av språklige virkemidler som en dikter kan benytte seg av. Det er heller ikke uvanlig at barokke diktere viser hvor godt kjennskap de har til den klassiske retorikken. På 1600-tallet spilte retorikk fortsatt en viktig rolle også i kunsten. Mange barokke dikt er for eksempel bygget opp etter mønster fra retoriske taler, selv om det de skriver står på rim. Når man leser forfattere fra barokken er det av og til nesten så man føler hvilken glede det gir dem å vise verden hvor flinke de er.

demonstrere
ferdigheter

Den omfattende bruken av språklige virkemidler er faktisk så vanlig å finne innenfor barokk litteratur, at vi kan kalle den et barokt trekk i seg selv. Metaforer, sammenligninger, allusjoner, symboler, personifikasjoner, besjeler, enderim, allitterasjonsbruk og så videre, gjennomsyrrer vanligvis strofene i barokke dikt. Jo flere slike en forfatter får plass til i en tekst, jo bedre, ser det ut til at man tenker. Det er ofte imponerende hvor mange slike virkemidler en barokk forfatter kan klare å presse inn i en og samme strofe.

språklige
virkemidler

Barokkens kanskje aller viktigste virkemiddel er bruk av *kontraster*, motsetninger som settes opp mot hverandre, slik som «stor – liten», «himmel – helvete», «dag – natt», og så videre. Ikke bare er barokke dikt fulle av slike kontrastpar på detaljnivå: Forfatterne bruker vanligvis også kontraster som en måte å strukturere tekstene sine på. For eksempel kan man la halvparten av et barokt dikt handle om hvor dårlig livet på denne jorden er, mens den andre halvparten handler om himmelen, og dens storhet. En barokk dikter kan lage et dikt der vi får kontrasterende strofer om «rikdom» og «fattigdom» annenhver gang, fra begynnelse til slutt. Dersom de første strofene i et barokt dikt handler om dyp sorg, bør man ikke bli overrasket hvis diktet på et eller annet punkt slår om, og ender med snakk om glede og fryd til slutt. Barokkens vanligste og viktigste kontrast er sannsynligvis den som allerede er nevnt, mellom livet på jorden, som er midlertidig, tomt og uten innhold, og livet i himmelen, som er evig, og fylt av den dypeste mening.

kontraster

Francesco Borromini: San Carlo alle Quattro Fontane (1646). Fasaden til denne kirken i Roma viser barokkens sans for det pompose, for detaljer og for det vanskelige, med alle sine buer og vinkler. I tillegg ser man hvordan fasaden er laget slik at det blir et spill i kontrasten mellom lys og skygge når solen treffer fasaden.

Det at barokkens viktigste virkemiddel er kontraster ser man også i andre kunstarter fra epoken. I barokke malerier er kontrasten mellom lys og skygge i bildene gjerne mye sterkere enn tidligere. Fasader i barokke bygninger er ofte laget på en slik måte at det oppstår et spill i kontrasten mellom lys og skygge når solen skinner på dem. I barokk musikk kan man finne kontraster mellom raske, lyse toner på den ene siden, og lange, dype toner på den andre. Det er også vanlig å spille ulike deler av et barokt musikkstykke med ulik kraft og intensitet, slik at det oppstår en kontrast også her.

Når det gjelder *innhold* er det et kjennetegn på barokken at den vanligvis er knyttet til religion. Svært mange av de som skapte barokk kunst og litteratur var på en eller annen måte knyttet til kirken. Enten hadde de kirken som oppdragsgiver, eller de var selv prester. Folk som Thomas Kingo og Petter Dass i Danmark-Norge arbeidet for eksempel begge som prester, og selv om Dorothe Engelbretsdatter var kvinne, og dermed ikke kunne bli prest på denne tiden, så var hun gift med en prest, og hadde en far som var prest. Hun tilhørte det riktige miljøet, så å si. I Danmark-Norge er *salmer* barokkens viktigste litterære

**Religiøst
innhold**

sjanger, religiøse dikt som er ment å skulle synges. I barokk maler- og skulpturkunst er svært mange av *motivene*, altså det som er avbildet, hentet fra viktige scener i Bibelen. Både salmene og maleriene hadde en slags *pedagogisk*, altså «opplærende» funksjon. Barokk kunst ble i stor grad brukt i kirkens tjeneste, for å lære folk riktig kristendom.

En annet innholdsmessig kjennetegn på barokken er det vi kan kalle dens *Vanitas-aspekt*, tanken om at alt i denne verden dypest sett er «tomt», «overfladisk», og som ikke varer.

Det latinske ordet *vanitas* kan på norsk oversettes med to ord: Én oversettelse er «forgjengelighet», altså det at noe ikke *varer*. Ingenting i denne verden varer, tenker man i barokken. Alt vil før eller siden forsvinne. Samtidig har ordet også en annen betydning – «forfengelig», altså noe tomt, overfladisk, og uten dypere mening. *Vanitas* betyr begge disse tingene.

Vanitas - alt er tomt, innholdsløst og kun midlertidig

Det at *vanitas*-tanken er så fremtredende på 1600-tallet, altså tanken på hvor tomt, meningsløst og kortvarig livet på jorden er, gjør at barokken som epoke får en slags *dobbelthet* ved seg. På den ene siden sprudler den av kunstnerisk energi, kreativitet og liv, samtidig som det på den andre siden likesom hele tiden ligger noe under som stadig minner oss på at alt dette *egentlig* er en illusjon. I den store sammenhengen er livene våre korte og ubetydelige blaff.

Barokkens «dobbelthet»

I barokke malerier finner man svært ofte ting som minner oss om midlertidig og skropelig livet er: Kranier, altså hodeskaller, minner oss på hvordan vi selv vil se ut om noen år, mens timeglass minner oss på hvordan tiden alltid er ferd med å renne ut for oss. Også ting som såpebobler, som kan sprekke når som helst, lys som har brent ned, eller er i ferd med å brenne ned, blomster som visner, og så videre, har det samme formålet. Disse tingene skal minne oss om livets korthet, og slik hjelpe oss å huske hva som egentlig betyr noe.

På 1600-tallet er *vanitas*-tanken svært ofte knyttet til tanken om *dommedag*, som det står om i Bibelen – den siste dagen, da alle skal dømmes. Når dommedag kommer, vil verden gå under, tiden vil stoppe, og Guds rike skal komme. Livet på jorden er kort og midlertidig, men livet etter dommedag vil være evig. Derfor minner gjerne religiøs kunst og litteratur fra barokken oss om hvor viktig det er å holde fokus. Man bør tenke på det som kommer, himmelriket, og ikke la seg lure av de tomme fristelsene denne verdenen har å by på.

Maria van Oosterwijck. *Vanitas stilleben med blomst og globus* (ca. 1668) viser mange typiske vanitasmotiver.

Et siste kjennetegn på barokk vi kan nevne her, er dens sans for *systemer, hierarkier og symmetri*. Man liker å organisere ulike elementer eller deler, slik at alt passer sammen i en større helhet. Dette ser man for eksempel i barokke hager og parkanlegg. Her er plasseringen av hver enkelt plante og fontene vanligvis svært nøye planlagt ut fra en større helhet. I slike hager ser man også barokkens begeistring for *symmetri*, at enkelte deler nærmest speiler hverandre, slik at helheten virker balansert.

Sans for
systemer,
hierarkier og
symmetri

Denne sansen for å ordne ting i systemer finner man like gjerne i litteratur som i hagekunst. De femten strofene som til sammen utgjør Thomas Kingos berømte salme «Kjed av verden, kjær ad himmelen» er for eksempel organisert på følgende måte: Først får vi en innledningsstrofe som gjør det klart hva diktet handler om - at det lyriske jeget, altså stemmen i diktet, er lei av denne verden, og lengter etter himmelen. Deretter får vi først syv strofer som snakker om ulike ting ved *denne verden*, som alle er dårlige. Etter det igjen får vi syv strofer som handler om tilsvarende ting i *himmelen*, og disse tingene er selvsagt gode. Som vi ser er diktet bygget opp slik at de ulike delene speiler hverandre, og det er lett å se hvordan de ulike strofene er del av et større system, som er planlagt på forhånd. Dette er også et typisk barokk trekk.

Hageanlegget i Vaux-le-Vicomte, i nærheten av Paris, fra midten av 1600-tallet. Her kan man se både barokkens sans for å organisere mindre deler inn i et større helhetlig system, og dens sans for symmetri.

En siste ting å nevne når det gjelder hvordan man ordner og strukturerer ting i barokken, er sansen for *hierarkier*, altså rangordninger. I samfunnet på 1600-tallet så man gjerne for seg en naturlig orden, der Gud var på toppen, med kongen under. Etter dette fulgte kongens nærmeste råd, og deretter prester og andre myndighetspersoner. Så kom «vanlige folk», som igjen gjerne ble rangert ut fra yrke og rikdom, før man til slutt kom til de fattige. I tillegg var menn rangert over kvinner, og gifte kvinner var rangert over de ugifte.

Denne måten å tenke på viser seg også i *tekster* fra barokken. I Dorothe Engelbretsdatters «Aftensalme» ber for eksempel det lyriske jeget først en bønn for kongen, og deretter for kongens *råd*, de som står ham nærmest. Deretter ber hun for prestene, så for andre øvrigheter, og til slutt for de syke, faderløse og fattige.

Dikterpresten Petter Dass var også svært opptatt av hierarkier eller rangordninger. I salmen, «Det fjerde bud» forklarer han hva som ligger i Guds bud i Bibelen om at man skal å «hedre» sin far og sin mor». Dass utvider betydningen av dette til også å gjelde at vanlige folk skal adlyde presten, at folk generelt skal adlyde kongen og andre øvrighetspersoner, og at tjenere har plikt til å adlyde herskapet sitt, dem de jobber for. Dass skrev i tillegg også 12 salmer, «Hustavlen», hvor han på rim kommer med detaljerte regler for hvordan samfunnets ulike «klasser» skal forholde seg til hverandre. Alle har på 1600-tallet sin plass i samfunnet, og denne plassen skal man respektere, og ikke stille spørsmål ved.

Barokkens fremvekst

Barokken startet enkelt sagt i Roma og var i begynnelsen knyttet til *Den katolske reformasjonen*, som også kalles *motreformasjonen*. Dette var en bevegelse som for alvor hadde sitt høydepunkt i tiden mellom 1540 og 1650. Mange folkegrupper, særlig i Nord-Europa, hadde i løpet av 1500-tallet forlatt den katolske kirken. Motreformasjonen er enkelt sagt den katolske kirkens forsøk på å vinne tilbake en del av disse gruppene, og i tillegg sørge for at de som allerede *var* katolikker fortsatte å være det. Barokk kunst og litteratur ble brukt som et ledd i arbeidet med å overbevise folk om at den katolske kirken var den riktige. I land som Italia og Spania, i de latinamerikanske koloniene, og flere andre steder var dette en stor bevegelse. Kunsten ble både brukt til å vise den katolske kirkens storhet, og til å forklare og levendegjøre viktige ting i Bibelen for folk – tolket på en måte som passet med katolikkenes lære.

**Motreform-
asjonen**

Peter Paul Rubens: *Marias opptagelse i himmelen* (ca. 1626). Eksempel på barokk kunst med et katolsk budskap. Jomfru Maria er en viktigere skikkelse i den katolske kirken enn i nordeuropeiske, protestantiske kirker. Her vises hennes storhet idet hun tas levende opp til himmelen, mens Jesu apostler og andre som fulgte ham, er vitner.

Utover på 1600-tallet spredde den barokke stilen seg gradvis til protestantiske land i Nord-Europa også. Det religiøse budskapet ble selvsagt modifisert slik at det passet med hva protestantene trodde på, men stilen, sansen for detaljer, bruken av kontraster, dødsbevisstheten, og så videre, ble beholdt. Barokken i nordeuropeiske land er som sagt ofte mer «neddempet» og mindre overdådig enn i de katolske landene. Likevel mangler det ikke alltid på pomp og prakt her oppe heller. I Danmark-Norge kommer barokken for alvor i løpet av 1600-tallets siste halvdel, og har sitt høydepunkt mellom 1680 og 1720.

Barokken
sprer seg til
Nord-
Europa

Samfunnet i Danmark-Norge på slutten av 1600-tallet

Mens barokken som epoke pågikk var Norge en del av Danmark-Norge. Kongen satt i København, og var fra og med 1661 *eneveldig*, noe som betyr at han satt med all makt. Til syvende og sist var kongen den som bestemte alt. Han ga lovene, utøvde makten, og var den øverste dommeren i riket – og det var ikke lov å kritisere ham. I protestantiske land som Danmark-Norge var kongen også formelt sett den øverste lederen for *kirken*. I katolske land var *paven* øverste kirkeleder, her til lands anerkjente man ikke paven i Roma. *Kongen* var den som stod på toppen, rett under Gud selv. Dette betød at prestene i Danmark-Norge formelt sett jobbet for myndighetene. De var altså ikke bare åndelige ledere, men også statsansatte, som måtte gjøre som myndighetene sa.

Eneveldet

Statskirke

For å forstå barokken her til lands er det også viktig å vite at samfunnet på denne tiden var svært religiøst. Gud var streng, det fantes en reell mulighet for å havne i Helvete etter døden, og Djevelen kunne uten at man visste om det være til stede i forkledning, for å prøve å friste en til å gjøre noe galt. Religionen spilte altså en større rolle i folks bevissthet enn hva som er vanlig i dag. Det var forventet at man møtte opp i kirken på søndager, og som vi har nevnt, skyldte man prester og øvrigheter respekt.

Religiøst
samfunn

I tillegg var folk overtroiske sett med moderne øyne. I løpet av en periode på litt over 70 år ble for eksempel over 300 mennesker dømt til døden for trolldom eller magi her til lands, og rundt 600 frikjent etter å ha blitt anklaget for det samme. I Norge regner man med at det bodde rundt 460 000 innbyggere, noe som betyr at det var langt mellom folk. Ekspertene regner med at det i hver tredje husstand fantes én person som i større eller mindre grad kunne lese.

Overtro

Når det gjelder litteratur- og bokliv var det på slutten av 1600-tallet streng sensur. Alle bøker som ble gitt ut måtte først leses og godkjennes av myndighetene. Fant man noe i dem som man ikke likte, ble bøkene heller ikke utgitt. Blant de litt høyere opp i samfunnet som likte å lese, var avskrifter populært. Dikt av kjente poeter som Dorothe Engelbretsdatter og mindre kjente diktere som Petter Dass, ble ofte kopiert for hånd, og sendt rundt blant venner og bekjente. Dass klarte for eksempel kun å få publisert ett eneste lite dikt mens han var i live, men vi vet at mange av diktene hans sirkulerte som håndskrifter rundt omkring i Nord-Norge, og også i andre deler av landet.

Streng sensur

Håndskrifter

Prosjekt om å lære folk riktig, protestantisk, luthersk kristendom

I løpet av 1600-tallets siste halvdel pågikk det et prosjekt om å lære folk riktig, protestantisk kristendom her til lands. I 1536 hadde Norge kommet i union med Danmark. Mer eller mindre samtidig hadde landet offisielt sluttet å være katolsk, og i stedet blitt protestantisk. Selv om landet *offisielt* var blitt protestantisk varte det imidlertid lenge før protestantismen ble skikkelig innarbeidet i bevisstheten til folk flest. Først utover på 1600-tallet ble staten, og dermed kirken, sterk nok til virkelig å sette i gang et skikkelig prosjekt om skulle lære opp alle i riket til å bli lydige protestantiske undersåtter.

Protestantismen innføres for alvor på 1600-tallet

Før 1620-tallet hadde det ikke vært noen krav til at prester måtte ha utdanning fra universitetet. Man må derfor gå ut fra at kunnskapsnivået til prestene rundt omkring i landet hadde variert ganske mye. Fra og med 1680-tallet kom det også standardiserte krav til hvordan gudstjenesten i kirken skulle foregå. På denne måten sikret man at alle ble fortalt det samme religiøse budskapet, på den samme måten, uavhengig av hvor de bodde. Det å sørge for at alle i riket trodde på det samme var noe de fleste europeiske land var opptatt av på 1600-tallet. I Spania var det for eksempel strengt forbudt, ofte direkte livsfarlig, å være noe annet enn katolikk. I England – som hadde meldt seg ut av den katolske kirken på 1500-tallet – var man på 1600-tallet svært nøye med å passe på at folk ikke i hemmelighet var katolikker likevel. Her til lands var man opptatt av at folk verken skulle være katolikker eller det man kalte kryptokalvinister, folk som i hemmelighet delte meningene til den fransk-sveitsiske protestanten Calvin – istedenfor å følge Martin Luther, som var det riktige her til lands. Om det i det hele tatt fantes hedninger i landet, folk som ikke trodde på Gud i det hele tatt, var ekspertene uenige om.

På slutten av 1600-tallet foregår det altså et prosjekt om å lære folk riktig protestantisk, Luthersk kristendom, og det gir god mening å lese mange barokke tekster fra Danmark-Norge i lys av dette prosjektet. Mange av de mest kjente norske og danske barokkdikterne som Petter Dass og Thomas Kingo var som nevnt prester, og det å «lære opp befolkningen» var regnet som en av prestenes hovedoppgaver. Mange av de mest berømte diktene fra barokken i Danmark-Norge er for eksempel *salmer*, det vil si dikt med fast rim og rytme som er ment å skulle synges, både i kirken og i hjemmet. Mange barokke forfattere lagde slike salmer. Når et religiøst innhold ble formidlet gjennom sang, ble budskapet lettere å huske. Som vi husker, var folk flest dårlige til å lese, og da var sang en effektiv måte å lære opp folk på. Salmer ble slik sett et redskap som kunne gjøre det lettere for folk flest å lære hvordan en god kristen, luthersk protestant skulle tenke og leve.

Salmedikting
som
opplæring

Martin Luther, han som tidlig på 1500-tallet hadde satt i gang reformasjonen i det som i dag er Tyskland, var som nevnt den man støttet seg på i her Skandinavia. Luther hadde selv skrevet salmer, noe som inspirerte også andre prester til å dikte i århundrene som fulgte. På 1500-tallet hadde Luther skrevet en bok som ble kalt *Den lille katekismen*, eller *Luthers lille katekisme*. Boken var en slags lærebok som inneholdt det Luther mente var et minimum av hva en kristen burde kunne. Her fant man den kristne «trosbekjennelsen», «de ti bud», bønnen «Vår far», som fortsatt brukes i norske kirker i dag. I tillegg inneholdt Luthers lille katekisme enkelte opplysninger om dåpen og nattverden, det at kristne tar brød og vin i i kirken, til minne om Jesus.

Luthers lille
katekisme

Flere forfatter lagde salmer der de forklarte hele eller deler av det som stod i *Luthers lille katekisme*. Petter Dass lagde for eksempel et verk, *Katekismesanger*, hvor han i løpet av 48 ganske lange salmer forklarer hele Luthers lille katekisme – i sangform.

Katekisme-
sanger som
en egen
sjanger

Dass er imidlertid ikke alene om å ha gjort dette. Luther hadde selv skrevet en del slike katekismesanger på 1500-tallet, og disse hadde blitt oversatt til dansk ganske raskt. I Danmark-Norge kom det i løpet av 1600-tallet også tre andre bøker som inneholdt mer eller mindre sangbare dikt som forklarte viktige deler av Luthers lille katekisme.

Petter Dass sitt forbilde er ifølge litteraturprofessoren Jon Haarberg sannsynligvis en tysker ved navn Johan Rist, som i 1656 ga ut et verk der hele Luthers katekisme er forklart i korte sanger. Både Rist og Dass har akkurat samme antall dikt i bøkene sine, og de tar begge for seg de samme tingene, i samme rekkefølge. Forskjellen er at Rist sine dikt er kortere «oppsummeringer» av hva Luther har skrevet, mens det Dass skriver mer minner

om lengre forklaringer eller *tolkninger*. Uansett ser vi at dikt og musikk ble brukt flittig på 1600-tallet, som en måte å undervise på, for å lære folk riktig kristendom.

En ny måte å lage rytme på

1600-tallet var også århundret da man for alvor fant ut hvordan man skal lage god rytme på språk som norsk, dansk, svensk og tysk - det man kaller *germanske språk*. Disse språkene er i slekt, de tilhører den samme språkfamilien. Latin, som lenge hadde vært det språket folk med utdanning og i kirken hadde brukt til å skrive på i Europa tilhører en annen språkfamilie.

Germanske
språk og
latin

Når folk i Nord-Europa med utdanning skulle lære hvordan rytme fungerer i dikt, var det den *latinske* måten å lage rim på de hadde blitt undervist i, og det å lage god rytme på latin var det mange som mestret. Det man imidlertid lenge ikke forstod var at ulike språkfamilier gjerne oppfører seg ulikt når det gjelder hva som høres bra ut rytmisk sett. Måten man lagde rytme på i latinen er ikke særlig kompatibel de nordeuropeiske språkene, så når folk prøvde å dikte på språk som tysk og dansk, ble resultatet i starten ganske dårlig. På latin og gresk bygde man enkelt sagt vers ved å veksle mellom *korte* og *lange* stavelser, mens vi man på germanske språk bygger vers ved i stedet å veksle mellom *trykketunge* og *trykkelette* stavelser. Dette er ganske teknisk. Det viktige er å forstå at rytme på latin og rytme på germanske språk bygger på to ulike prinsipper.

Korte og
lange, tunge
og lette
stavelser

La oss prøve å forklare fenomenet med et litt kunstig eksempel: Ordet «gutten» på bokmål har to stavelser. «gutt-» og «-en». På bokmål er begge disse stavelsene korte: gutten (- -). På nynorsk heter det derimot «guten», med lang -u. (- -). Dette ordet har også to stavelser «gut-» og «-en». Men i den nynorske varianten er den første stavelsen lang.

På den latinske måten å lage rytme på ville disse to ordene hatt ulike rytmer. De to stavelsene har nemlig ulik lengde, og på latin var det *lengden* som var viktigst. På germanske språk, derimot, måler vi ikke lengde. I stedet måler vi *trykke*. Både i ordet : «gutten» (Xx) og i «guten» (Xx) ligger trykket på den første stavelsen. Derfor har de to ordene *lik* rytme på et språk som norsk. På et germansk språk spiller stavelsenes *lengde* liten eller ingen rolle. *Trykket* er det som er viktig.

Før 1600-tallet hadde de som prøvde å dikte på språk som tysk og dansk som sagt brukt den latinske metoden, og prøvd å ta hensyn til stavelsenes *lengde* når de skulle dikte. Tidlig

på 1600-tallet begynte man imidlertid å få øynene opp for at germanske språk fungerer annerledes. I løpet av dette århundret kom det flere og flere diktere som mestret den nye måten å lage rytme på. På slutten av 1600-tallet den nye diktemåten satt seg. Personer som Thomas Kingo, Petter Dass og Dorothe Engelbretsdatter, som hadde sin storhetstid fra 1670-tallet og utover, mestret alle denne måten å lage rytme på uten problemer.

Barokk litteratur Europa

Barokken oppstod i Roma, i Italia, men i europeisk litteraturhistorie er Spania et kanskje enda viktigere land. I siste halvdel av 1500-tallet hadde Spania på mange måter vært det rikeste og mektigste landet i Europa, med kolonier i den nye verden, i det som i dag er Amerika. Pengene strømmet inn i landet, og i kjølvannet av dette fikk man en gullalder i Spansk diktning, på slutten av 1500- og på begynnelsen av 1600-tallet.

Litterær
gullalder i
Spania ca.
1600

Spanske diktere som Luis de Góngora og Francesco de Quevedo skrev ulike former for barokk poesi, gjerne i et høytidelig og blomstrende språk, og et språk fylt med tankevekkende metaforer og ordspill. Denne stilen kom etter hvert direkte eller indirekte til å påvirke måten å dikte på også lenger nordover i Europa.

Barokke dramatikere som Lope de Vega og Pedro Calderón de la Barca videreutviklet teatersjangeren. I barokkens kanskje mest berømte teaterstykke, *Livet er en drøm* (1635) av Calderón de Barca, finner man både i selve tittelen og i skuespillet for øvrig en del barokke trekk. I løpet av stykket sier hovedpersonen, Sigismund, en polsk prins som hele livet har vært sperret inne i et tårn, for eksempel disse berømte ordene:

Hva er livet? Et vanvidd.
Hva er livet? En illusjon,
En skygge, en fiksjon,
Og det største gode er noe lite;
For hele livet er en drøm,
Og drømmer er kun drømmer.

*¿Qué es la vida? Un frenesí.
¿Qué es la vida? Una ilusión,
una sombra, una ficción,
y el mayor bien es pequeño.
¡Que toda la vida es sueño,
y los sueños, sueños son!*

Selv om Calderóns teaterstykke ikke først og fremst er religiøst, ser man likevel her hvordan mange av barokkens mest typiske tanker kommer frem. At livet er en illusjon og en drøm, er en typisk barokk *vanitas*-tanke – det at dette livet ikke er noe varig og ekte, kun noe midlertidig, uten dypere mening. Typisk for barokken er også de detaljerte

ekseplene. Livet er i dette korte utdraget galskap, en illusjon, en skygge, en fiksjon og en drøm. I tillegg ser vi barokkens sans for kontraster der det står at selv det *største* gode på jorden er noe *lite*. Denne måten å både skrive og tenke på finner man mye av også i Danmark-Norge rundt 50 år senere – om enn i en litt annen kontekst. Thomas Kingos berømte dikt «Kjed av verden, kjær ad himmelen» sier for eksempel langt på vei det samme tingene som Calderón de la Barca sier her, og Kingo bruker en del lignende virkemidler, selv om Den spanske, katolske forfatteren har skrevet et teaterstykke, mens Kingo lager religiøse salmer med protestantisk innhold.

Også i England finner vi berømt barokk diktning, selv om merkelappen «barokk» er mindre brukt i den engelske tradisjonen. Den engelske poeten og presten John Donne var i sin ungdom med og kriget mot spanjolene på slutten av 1500-tallet. Etter dette bodde han en stund i Spania og lærte seg språket før han flyttet hjem til England igjen. Donne skrev en rekke dikt om temaer som kjærlighet, død og religion, og er kjent for å bruke svært avanserte og kompliserte metaforer.

Barokk
diktning i
England

John Donne

Den mest kjente engelske barokkdikteren er nok imidlertid John Milton, som levde på midten av 1600-tallet, og som skrev det berømte verket *Paradise Lost* (1667), eller *Det tapte paradiset* på norsk. Dette er et *Bibelepos*, altså et fortellende dikt, med innhold fra Bibelen. Diktet er på over 10 000 verselinjer, noe som tilsvarer en moderne roman når det kommer til antall sider. Historien som fortelles er om *syndefallet*, altså om hvordan Adam og Eva svikter Gud, blir jaget ut av Paradis. Det handler altså om *arvesynden*, det at alle mennesker er født syndige – et av de barokkens aller mest populære temaer. Barokkens sans for å utbrodere og forstørre kommer tydelig til syne i dette verket. Milton har tatt utgangspunkt i det som kun er noen få linjer i Bibelen, fortellingen om syndefallet. Disse få linjene har han så blåst opp til en enorm fortelling på vers. I barokken holder man som sagt sjeldent noe tilbake.

John Milton,
*Paradise
Lost*

Selv om barokkdiktningen i Danmark-Norge og den lenger sør i Europa har mye til felles, er det også verdt å merke seg et par forskjeller. For det første er «verdslig barokkdiktning», altså ikke-religiøs barokkdiktning, vanligere i Sør-Europa enn i her oppe i Nord. Det finnes ikke-religiøse barokke dikt i Danmark-Norge også, og selv når tekster handler om ikke-religiøse temaer, er religiøse tanker sjelden langt unna, hverken i Sør-Europa eller i Norden. Verdslig barokkdiktning er likevel vanligere i Sør enn i Nord.

Forskjeller
på europeisk
og dansk-
norsk
barokkdiktning

I tillegg har den dansk-norske barokkdiktningen som regel langt færre referanser til gresk og romersk mytologi enn hva som er vanlig europeisk barokkdiktning. Spanske diktere

refererer for eksempel hyppig til greske og romersk mytologi, og selv om John Miltons *Paradise Lost* bygger på stoff fra Bibelen, hermer han likevel etter romerske forbilder når han bygger opp fortellingen sin. Han kaller også Helvete, underverdenen, der Satan befinner seg, for *Tartaros* som er navnet på en gresk-mytologisk variant av underverdenen, og ikke noe man finner i Bibelen. I tillegg kaller Milton i begynnelsen av *Paradise lost* på den greske musen, en slags diktergudinne, og ber henne om å gi ham inspirasjon til å dikte. Dette var det tradisjon for i store europeiske verker helt siden antikken. I dansk-norsk barokkdiktning er slike antikke referanser derimot mindre vanlige. Nordmannen Petter Dass gjør i innledningen til sitt store verk *Nordlands trompet* et poeng av at han nettopp *ikke* vil påkalle noen muse. Dette er nemlig farlig hedenskap. Det har ingen ting med kristendommen å gjøre, og kan til og med lokke frem Djevelen. I stedet ber Dass *Gud_selv* om å gi ham den inspirasjonen han trenger.

Barokke diktere i Danmark-Norge

I Danmark-Norge begynner barokken for alvor først etter at eneveldet blir innført i 1660. De mest kjente dansk-norske barokke dikterne er nok Thomas Kingo, Dorothe Engelbretsdatter og Petter Dass. De to førstnevnte var berømte allerede mens de levde. Dass ble først berømt på 1700-tallet, etter sin død.

Det er mulig å dele barokken her i Nord inn i to ulike retninger, basert på to ulike retninger innenfor den protestantiske kristendommen på 1600-tallet, *ortodoksien* og *pønitensen*. Ortodoksi betyr «rett lære». De som tilhørte denne formen for kristendom hadde gjerne fokus på det å lære folk å tro på en riktig protestantisk, Luthersk måte. De var opptatt av å vise folk hva man skulle og ikke skulle tro, og av å vise at lovene våre, og måten vi ordner samfunnet vårt på i den verden vi lever i, ikke kan skilles fra Bibelen og det religiøse. Forfattere som Kingo og Dass plasseres gjerne innenfor denne retningen.

Ortodoksien

Pønitensen, eller *botsfrombeten* var en annen retning. De som tilhørte pønitensen var ikke uenige med de som tilhørte ortodoksien. De trodde på det samme, men de hadde gjerne et litt annet fokus. Det å *be kjenne sine synder*, å innrømme for Gud at du er syndig og dårlig ble vektlagt innenfor denne retningen. Spesielt var tanken om *syndefallet* viktig her – det at Adam og Eva syndet i Paradis, og at alle senere mennesker derfor er *født* syndige. Synd, og det å være dårlig er nærmest noe biologisk ved oss mennesker slik man ser det på 1600-tallet i protestantiske land. Det eneste vi kan gjøre er derfor å vende oss til Gud og forsøke å «gjøre bot». Vi kaste oss ned foran Gud, og håpe at han vil redde oss. Denne formen for

Pønitensen

kristendom var ofte mer personlig og inderlig, enn den mer regelfokuserte ortodoksien. Dette kommer også ofte frem i de ulike barokke forfatternes dikt. Dorothe Engelbretsdatter, som plasseres i pønitensen, har ofte et lyrisk «jeg», en personlig stemme, og diktene hennes virker svært inderlige i tonen, med mye følelser og mye gråt. Petter Dass, som derimot tilhører ortodoksien, er mer kontrollert når det gjelder følelser, og skriver vanligvis til et lyrisk «du» eller kanskje også et «dere». Grensene er imidlertid flytende. I bunn og grunn var folk som Dorothe og Dass enige om hva man skulle tro på, og det hender også at Dass sine dikt kan virke inderlige, mens Dorothes dikt fra tid til annen fokuserer mer på lover og på hva folk bør og ikke bør gjøre når de dyrker Gud.

Thomas Kingo

Dansken Thomas Kingo (1634–1703) var Danmark-Norges mest berømte dikter mens han levde. Han var prest, ble etter hvert Biskop for Fyns amt, området rundt byen Odense, og litt senere i livet ble han gjort adelig. Han befant seg altså nær makten i riket. Kingo skrev mange hyllingsdikt til kongen og andre øvrighetspersoner. Enkelt har pekt på at dette kan ha vært noe av grunnen til at han etter hvert hadde mektige venner. Mesteparten av diktene hans er imidlertid religiøse. Som salmedikter er Kingo kjent for å svinge mellom det å lovprise alt som har å gjøre med Gud og himmelen, og det å fordømme og kritisere livet på denne jorden. Kingo ga ut flere diktsamlinger, og i 1699 kom også *Kingos Salmebok* ut, en sangbok med over 300 salmer. Over 80 av dem var skrevet av Kingo selv, og boken ble flittig brukt i riket et par hundre år fremover.

Kingos kanskje aller mest kjente dikt er «Kjed av verden, Kjær ad himmelen», som kom ut i 1681. Dette er et dikt som på en god måte får frem barokken og dens kjennetegn, både når det gjelder form og innhold. Diktet er for eksempel religiøst, og preget av *vanitas*-tanken – det at ingenting i dette livet varer eller har noen dypere verdi. Alt som har med denne verden å gjøre er i Kingos dikt kun «Forfengeligheð/ Forfengeligheð».

«Kjed av
verden, kjær
ad
himmelen»

Salmens motiv er enkelt sagt at det lyriske jeget sier nettopp dette. Han eller hun er lei av denne verden, og har gjennomskuet hvordan alt vi mennesker vanligvis bryr oss om, slik som penger, ære, vennskap, erotikk, og så videre, er ting som aldri kan gi oss noen varig glede. I stedet lengter det lyriske jeget etter himmelen – eller «Abrahams kjød», som det kalles i salmen. Der har alle ting en verdi som er dypere og som er evig. Temaet kan kanskje sies å være «verdens forgjengelighet», altså det at alt på jorden er midlertidig og uten dypere verdi, og «himmelens storhet og evighet». Et budskap her ser ut til å være at

Motiv, tema
og budskap
i Kingos dikt

man ikke bør satse på dette livet, men heller vende seg *vekk* fra denne verden, og mot det neste – mot livet med Gud

Diktets oppbygning viser som vi tidligere har sett et eksempel på barokkens sans for å organisere ulike deler slik at de passer inn i en større helhet – dens sans for systematikk og symmetri. Diktet består av 15 strofer, og hver strofe har syv verselinjer, og rimmønsteret aabbcc. Den første strofen er en slags innledning, som viser hva diktet handler om. Deretter får vi to deler som ser ut til å «speile» hverandre: Først kommer syv strofer som i detalj tar for seg hvor liten verdi alt det vi setter høyt i denne verden egentlig har. Så får vi til syv strofer som forklarer hvor stor verdi hver enkelt tilsvarende ting vil ha i Himmelen. Dette er diktets struktur. Vi får altså presentert en jordisk og en himmelsk versjon av en rekke ulike ting, og igjen og igjen gjøres det klart hvordan de *himmelske* tingene er de vi bør satse på.

Oppbygning

Strofe 3

Hva er mine år,
Som smugende svinner og snikende går?
Hva er min bekymring? Mitt tankefull sinn?
Min sorrig? Min Glede? Mitt hovedes spinn?
Hva er mitt Arbeide? Min Møye? Min Sved?
Forfengelig,
Forfengelig.

Strofe 10

Der skal mine År
Begynnes i Evigheds deilige Vår,
Der skal ikke Dagen ved Solen oppgry,
Ei Månen tilmåle meg Nede og Ny,
Men Jesus er Solen hvis Stråler er Strød
I Abrahams Kjød,
I Abrahams Kjød.

(språket er delvis modernisert og oversatt)

I disse strofene kommer vanitas-tanken tydelig frem. Årene vi har her på jorden, med alle våre oppturer og nedturer, alt vårt arbeid og våre tanker, er til syvende og sist noe som ikke varer, noe som i det lange løp er ubetydelig. Kun i himmelen finnes det noe som varer, for der har tiden stoppet.

Måten diktet er bygd opp på viser oss også den viktige rollen *kontraster* spiller i barokken. I Særlig ser vi kontrasten mellom «livet på jorden og livet i himmelen», mellom «det midlertidige og det evige», og mellom «det tomme og innholdsløse og det som virkelig betyr noe». Disse kontrastene kommer på mange måter også frem i diktets tittel: «Kjed av verden», altså lei av verden, og «kjær ad himmelen», det at man lengter etter himmelen. Også andre kontraster finnes over alt i diktet. I strofene ovenfor ser vi for eksempel

Kontraster i diktet

hvordan årene «går», altså «går vekk», i strofe 3 når det snakkes om denne verden, mens årene i himmelen er noe som alltid «begynnes», de er noe som hele tiden «kommer». Solen og månen kan også sees på som kontraster, i betydningen natt og dag, og i forbindelse med månen nevnes både «Nede» og «Ny», det at månen blir mindre, og det at den vokser. Som vi ser, preger kontrastene dette diktet på alle nivåer: fra tittelen og måten strofene er organisert på, og helt ned til de minste små detaljer som nevnes. Dette er også et barokt trekk.

At diktet er pompøst og dramatisk i stilen kan man vel kanskje også si, med tanke på det dramatiske som ligger i å si «Far vel» og snu ryggen til alt i denne verden en gang for alle. «Tonen» i diktet må vel også kunne kalles ganske høystemt og pompøs. Vendinger som at «Jesus er Solen hvis stråler er Strød/ I Abrahams Kjød», var neppe hverdagsspråk på 1600-tallet heller. Ikke minst ser vi hvordan Kingo som en barokk forfatter demonstrer ferdighetene sine i dette diktet: Han bygger et dikt som er planmessig organisert ned til den minste detalj, Han følger uten anstrengelse et fastsatt rim- og rytmemønster, og i tillegg viser han hvor godt han mestrer bruken av ulike språklige virkemidler. I strofe 2 står det for eksempel:

Strofe 2

Hva er det dog alt
Som verden oppsminker med fager Gestalt?
Det er jo kun skygger og skinnende Glar
Det er jo kun Bobler og skrattende kar,
Det er jo kun Ise-skrog, Skarn og Fortred
Forfengelig, Forfengelig.
Forfengelig.

Fager Gestalt – Vakker skikkelse; **Glar** – glass
Bobler – (som sprekker)
Skrattende kar – ustabile legemer, noe som er skrøpelig og ikke kan stoles på
Ise-skrog – ting av is (som smelter); **Skarn** –
Dritt (noe verdiløst); **Fortred** – Noe
ødeleggende/skadelig

Her benytter Kingo seg av svært mange virkemidler i en og samme strofe. For det første begynner han med å stille et *retorisk spørsmål*, et spørsmål man stiller for å oppnå en *effekt*, og ikke nødvendigvis fordi man faktisk ønsker et svar. «Hva er egentlig alt det som verden «sminker opp», og pynter for oss, slik at vi blir lurt til å tro at vi faktisk vil *ha* disse tingene, og at vi trenger dem? Deretter svarer han på sitt eget spørsmål ved hjelp av en rekke *metaforer*. Disse metaforene viser alle på en eller annen måte hvor dårlig og lite varig det på jorden er. De tingene vi tror vi ønsker oss er for det første noe som er *oppsminket* - de pyntet slik at de skal se mer forlokkende ut enn de egentlig er. De er dessuten skygger, noe vi aldri kan få ordentlig tak i, og de er glass, noe som fort går i stykker. De er bobler, som

Omfattende
bruk av
virkemidler.

før eller siden vil sprekke, og det er «ise-skrog», altså tynne lag av is, som kan smelte når som helst.

Vi ser også hvordan Kingo bruker kontraster i denne strofen, som «skygger» og «skinnende» – i tillegg til at hele strofen er konstruert som en kontrast mellom «et spørsmål og et svar». Det at verden gjøres til en slags *make up artist* i strofens begynnelse, som lurer deg til å tro at disse tingene er vakre, kan man kalle en *personifikasjon*, det at man tar et abstrakt konsept som «verden», og gir det menneskelige egenskaper. I tillegg til å bruke fast rim og rytme som et virkemiddel her, benytter Kingo seg også av virkemiddelet *allitterasjon*, eller bokstavrim, det å innlede flere ord som man legger trykk på med like bokstaver. På dansk, som jo var Kingos språk, uttales nemlig ordene «skygger», «skinnende», «skrattende», «skrog», og «skarn» alle med en lik *sk*-lyd helt i starten. I tillegg får vi en *gjentakelse* i slutten, idet ordet «Forfengelighed» sies to ganger, og dermed liksom får enda større tyngde. Kingo er i dette diktet ikke bare en prest som forklarer folk hvordan man bør tenke om verden. Han er også en barokk *kunstner* som sørger for å få vist frem hvor godt han mestrer hele spekteret av språklige virkemidler. I barokken er det sjelden slik at det enkle er det beste.

Petter Dass

Den barokkdikteren som nok er aller mest kjent i Norge i dag er Petter Dass (1647-1707). Han var fra Nord-Norge, ble etter hvert Sogneprest til Alstahaug, på Helgelandskysten, lengst sør i Nord-Norge. Dass ble også en rik man på fiskehandel i løpet av livet sitt. Det han derimot *ikke* ble så lenge han levde, var en berømt dikter. Mens Thomas Kingo og Dorothe Engelbretsdatter var anerkjente i hele Danmark-Norge, var Dass mer eller mindre ukjent, bortsett fra lokalt, i deler av Nord-Norge. Som nevnt fikk han kun publisert et eneste lite dikt mens han var i live.

Dass' gradvise berømmelse

Etter sin død, derimot, gjorde han suksess. Mange av diktene hans ble publisert noen få år etter at han var død, og på 1720- og 30-tallet var de religiøse diktene hans enormt populære. Etter unionsoppløsningen i 1814 fortsatte populariteten. Nordmenn fikk behov for en egen nasjonallitteratur, adskilt fra den danske. Petter Dass fikk, mye takket være dikteren Johan Sebastian Welhaven, rollen som en slags tidlig *nasjonalpoet*. Dette var en rolle han selv neppe kunne ha sett for seg da han levde på 1600-tallet. På grunn av denne rollen ble han etter hvert også pensum i *skolen*. Slik ble den relativt ukjente presten fra Nord til en skikkelse så godt som alle nordmenn hadde hørt om noen århundrer etter at han var død.

Verdslig (ikke-religiøs) diktning

Petter Dass skrev i flere sjangre. For det første skrev han mange såkalte leilighetsdikt, dikt på bestilling, som skulle leses opp til bestemte anledninger som bryllup, konfirmasjoner, begravelser og så videre. Mange av disse har gått tapt i løpet av århundrene.

Leilighets-
dikt

En annen sjanger Dass er kjent for er *landskapsdiktning* eller *topografisk diktning* som det heter med fagspråk. *Nordlands Trompet* er et langt dikt, på rundt 150 moderne boksider, som beskriver naturen og folkelivet i Nord-Norge på rim. Sannsynligvis ble det påbegynt på 1670-tallet. Dass var prest, og dermed også en slags «statsansatt». En av oppgavene prester i Danmark-Norge hadde var å rapportere til myndighetene om hvordan tingene stod til i deres distrikt, hva slags ressurser som fantes der, folks skikker, og så videre. Topografiske dikt var gjerne kunstneriske varianter av slike «rapporter». Dass var slett ikke den eneste som skrev topografiske dikt på 1600-tallet, men han var nok den som gjorde det best. *Nordlands trompet* ble først utgitt i 1739. Da hadde Dass hadde vært død i over 30 år.

Landskaps-
diktning:
*Nordlands
trompet*

Når forfatterne behandler et tema i barokken, er det vanlig å begynne med det generelle, og så gå over til det spesifikke. Det ser vi også her. I diktet tar Dass først for seg Nord-Norge generelt, og forteller om naturen, havet og om fugle- og dyrelivet. Deretter går han gjennom spesifikke nordnorske områder, ved å arbeide seg systematisk fra sør og nordover, fra Helgeland til Troms. Diktet inneholder ikke bare beskrivelser, men også moralske råd, og til og med tips til gode måter å drive jakt og fiske på.

Innledningskapittelet i *Nordlands trompet* trekkes gjerne frem som et sprudlende eksempel på Dass sin skrivemåte. I denne brukes en slags «bordmetafor». Det lyriske jeget ønsker velkommen til diktet, på samme måte som man ønsker noen velkommen til bords. Etter å ha ønsket alle fra topp til bunn i det nordnorske samfunnet velkommen, ramser han, i god barokk stil, detaljert opp en rekke ting leserne *ikke* vil bli servert. Ingenting eksotisk fra utlandet står på menyen. Når denne delen av innledningen så er unnagjort, kommer en nye del som utgjør en kontrast til den forrige. Nå blir det fortalt hva man derimot *vil* bli servert: noe enkelt og ærlig, som er innenfor rammene av hva forfatteren er i stand til å by på. I slutten av denne delen avsluttes bordmetaforen, og det blir sagt rett ut hva diktet skal handle om: Vi skal få en beskrivelse av Nordland på Dass' tid, av naturen og av ulike folks skikker.

Innlednings-
kapittelet i
*Nordlands
trompet*

Etter dette går innledningen over i en ny del, hvor forfatteren på forhånd unnskylder seg for sitt manglende skrivetalent. Han sier at han nok burde hatt en gresk muse til venn, altså en gresk-mytologisk diktergudinne, som man i antikken trodde ga dikterne inspirasjon. Slik hedenskap har imidlertid ikke noe med Bibelen å gjøre, sier Dass, og kan i verste fall gjøre at man møter på Djevelen. Forfatteren vender seg i stedet til Gud, og vil la *ham* hjelpe ham med inspirasjon til skrivingen.

Til Herren alene så gir jeg meg hen
og later ham styre min rådville penn
og ordne alt mitt til det beste.

Jeg vet, av meg selv kan jeg intet formå,
Ti svake det er vi fra topp og til tå
Og trenger for foten et feste.

Her ser vi et godt eksempel på hvordan den religiøse bevisstheten nesten alltid er til stede i diktningen fra slutten av 1600-tallet. *Nordlands trompet* er ikke et dikt om religion, men det hindrer likevel ikke forfatteren i å vie rundt ti strofer til å snakke om Gud i diktets åpning. Innledningskapittelet slutter med to strofer der det lyriske jeget sier at vi er klare til å legge ut på en reise gjennom Nord-Norge.

Barokke
trekk i
*Nordlands
trompet*

I dette innledningskapittelet finner vi flere typisk barokke trekk. For det første ser man både sansen *detaljer* og for systematisk organisering av ulike ting som nevnes, idet folk i Nord-Norge ønskes velkommen til diktet etter *rang* helt i starten. Først ønskes generelt *alle* velkommen, før Dass går mer detaljert til verks. Først hilses prester og øvrighet, de som er høyest oppe i det nordnorske samfunnet. Deretter ønskes de som arbeider på land og sjø velkommen, og til slutt nevnes kvinnene, rangert fra de med høyest status, de som er gift med respektable menn, til de med lavest status – de ugifte piker.

Barokkens sans for detaljer ser vi også i de delene av innledningen hvor det lyriske jeget over en rekke strofer ramser opp både alt vil skal og ikke vil bli servert. At det religiøse spiller en rolle har vi allerede sett, og det ligger vel kanskje også noe pompøst og overdådig i selve selve prosjektet til Petter Dass her – det at han serverer en ca. 150 siders beskrivelse av Nordland på fast rim og rytme.

I tillegg til *Nordlands trompet* og ulike leilighetsdikt skrev Dass også ganske tidlig i karrieren sin et dikt som het «Den norske dalevise». Dette er det eneste diktet han faktisk fikk utgitt mens han levde. Diktet beskriver blant annet dagliglivet til bønder i Nordland, og hva slags skikker de har. Noen regner dette som en slags forløper til *Nordlands Trompet*. Til sammen utgjør Leilighetsdiktene, det topografiske diktet *Nordlands trompet* og «Den norske dalevise» det man kaller Dass sin *verdslige diktning*, altså hans ikke-religiøse diktning.

«Den norske
Dalevise»

Religiøs diktning

Det Dass skrev imidlertid skrev aller mest av, og kanskje er mest kjent for – hvis vi ser bort fra *Nordlands trompet* – er hans *religiøse diktning*. Dass var en produktiv forfatter, som i løpet av sitt liv skrev svært mange religiøse dikt. Disse var gjerne sangbare, lette å huske utenat, og kunne brukes i arbeidet med å lære folk riktig protestantisk, luthersk kristendom.

Dass'
religiøse verk

Dass skrev fire religiøse verk: De tre første er det få som husker i dag: *Alle evangeliene sangvis forfattet* er en samling prekentekster på rim, *Åndelig tidsfordriv, eller Bibelske vise-bok*, et verk på rundt 90 sider med sanger som omhandler forskjellige ting i Bibelen, mens *Tre Bibelske bøker, nemlig Ruth, Esther og Judith*, er en bok som i løpet av rundt 200 sider med rim forteller om livet til tre kvinner i Bibelen. Det fjerde religiøse verket Dass skrev er hans *Katekismesanger*. Dette er det mest berømte

Dass'
Katekisme-
sanger

Som nevnt hadde Martin Luthers på 1500-tallet skrevet sin *Lille katekisme*, det absolutte minimum av hva en kristen bør kunne. Det Dass gjorde var å omforme det som stod i Luthers bok til *salmer*, til dikt som kunne synges. Det å undervise folk i Luthers katekisme var som sagt en viktig del av jobben til prester på slutten av 1600-tallet, og Dass tok arbeidet seriøst. Dass er i tillegg kjent for å ha brukt en del melodier fra ikke-religiøse sanger når han dikter, som han så gav et religiøst innhold. Dette var melodier mange kjente fra før og likte, og grepet har vært med på å gi Petter Dass et rykte som en «folkelig poet».

Dass skriver i *Katekismesanger* ti salmer som forklarer Bibelens «ti bud», tolv salmer som forklarer «trosbekjennelsen», og ni salmer som til sammen gjør greie for hva som ligger bønne «Vår far». I tillegg har han med to salmer som forklarer dåpen, og tre som forklarer hva *nattverden* betyr, altså det at kristne tar vin og brød i kirken, til minne om Jesus. De fleste av disse salmene er lange. Det er ikke uvanlig at de ulike salmene består av mellom 20 og 30 strofer.

I tillegg har han i *Katekismesanger* med tolv ganske lange salmer som forklarer *Hustavlen*. Hustavlen var også skrevet av Martin Luther, og er en tekst som gjør to ting. For det første viser den hvordan verden er organisert i en fast struktur, ordnet etter rang og status. Kongen er på toppen av samfunnet, biskopene står over prostene, som igjen står over vanlige prester, og så videre, og faren i huset står over kone, barn og tjenestefolk. For det andre viser hustavlen hvordan hvert enkelt menneske, ut fra hvor de befinner seg på samfunnet rangstige, skal forholde seg til de som står under og særlig over dem på rangstigen. Som vi har nevnt er det å ordne hver enkelt del inn i en større, systematisk helhet noe man finner over alt på 1600-tallet. Dette ønsket om å ordne alt i en fast struktur er såpass fremtredende at man ser den i alt fra dikt og hageanlegg, til selve samfunnsstrukturen.

Hustavlen

«Herre Gud! Ditt dyre navn og ære»

Den mest kjente salmen fra Petter Dass sine *Katekismesanger* er i dag «Den annen sang. La ditt navn helliges», eller som den mer populært kalles: «Herre Gud, ditt dyre navn og ære». Diktet forklarer den andre setningen i bønningen «Vår far», nemlig «La ditt navn helliges».

Motiv, tema og budskap i «Herre Gud, ditt dyre navn og ære»

Salmens motiv er enkelt sagt det at det lyriske jeget nettopp forklarer hva som ligger i det at Guds navn «helliges». Først blir vi fortalt hvordan alt må og skal prise Gud: Naturen selv og alle menneskene, både unge og gamle. Selv døde mennesker – både i himmelen og helvete – og barn som ennå ikke er født helliger Guds navn. Videre i salmen får vi høre at også kroppen vår er til for å prise Gud, og at vi som mennesker også helliger Guds navn gjennom våre *handlinger*, altså når vi lever slik Gud vil vi skal leve. Salmens tema ser ut til å være «det å hellige Guds navn», og budskapet kan også formuleres som en oppfordring til menneskene om å huske at Guds navn må holdes hellig – og *blir* holdt hellig – på alle disse måtene. I barokke salmer har motiv, tema og budskap gjerne lett for å gli over i hverandre. Dass er nøye med å understreke at Guds navn ikke skal helliges av oss fordi Gud *trenger* det. Det gjør han nemlig ikke. Guds navn skal ifølge dette diktet holdes hellig fordi det er godt og riktig.

Salmen består av til sammen 16 strofer. Hver strofe har fem vers, og diktet følger et helt fastsatt rim- og rytmemønster. Rimmønsteret er aabba. I tillegg har diktet *innrim*, altså doble rim, i vers 3 og 4 i hver strofe. Dette mønsteret gjentar seg i alle de 16 strofene.

Oppbygning

Strofe 9

Vil de Gamle være stiv og **sove**, (a)
 Da skal Barn i Moders liv GUD **love**; (a)
 De Halte, **Lamme**, Mål-løse **Stamme** (b)(b)
 Gjør òg det **samme**, de Gromme, **Gramme** (b)(b)
 Og **Grove**. (a)

være stiv – nekte å bøye seg (knele)
love – prise/lovprise
Mål-løse – stumme
Gromme – grusomme
Gramme – onde
Grove – udannede (bondske)

(språket er modernisert)

Også dette diktet egner seg godt å bruke som et eksempel på barokk poesi: For det første motiv, tema og budskap som vi har sett knyttet til kristendommen. *Innholdet* er altså religiøst, i likhet med mye annen barokk litteratur. Diktet er dessuten en salme, en sjanger som i seg selv er religiøs. Tonen i diktet er generelt høystemt og dramatisk, og det er også lett å se barokkens sans for utbroderinger her: Dass har tatt én setning i bønner fader vår, og utbrodert hva som ligger i dette, over 16 strofer. Dass holder ingenting tilbake, og gir mange og detaljerte eksempler på hva han mener. Dette er også typisk for mye barokk diktning.

Barokke
kjennetegn i
diktet

Det at salmen er den del av en større systematisk helhet, ett av 48 dikt som til sammen forklarer hele *Luthers lille katekisme*, viser oss i tillegg barokkens sans for å organisere små deler inn i større, helhetlige systemer. Det samme kan vi kanskje også si om bruken av det strenge rim- og rytmemønsteret. Hver enkelt strofe følger nøyaktig det samme mønsteret, helt ned til den minste stavelse, fra begynnelse til slutt. For den som har prøvd å dikte selv noen gang, er det lett å se at dette er imponerende håndverk.

Dass demonstrerer generelt sett mange ferdigheter i dette diktet, slik barokke diktere har for vane. Ikke minst gjør han det ved å vise hvordan han mestrer det å bruke ulike virkemidler. Her er et eksempel:

Strofe 8

Høyen Hald og dypen Dal skal vige
 Jord og Himmel falle skal til lige,
 Hver Berg og Tinde skal slett forsvinde,
 Men HErrens Minde til tusen Sinde
 Skal stige.

Høyen Hald – Høyt fjell
Dypen – dyp
Vige - vike, flytte seg
Til lige – til like, samtidig
Slett – rett og slett
Tusen sinde – Tusen ganger
HErrens Minde - Bevisstheten om Gud, Guds ære

(språket er modernisert)

I denne strofen, som handler om dommedag, kan vi for det første legge merke til hvordan Dass benytter seg av *kontraster*, som vi husker er barokkens kanskje vanligste virkemiddel. «Høyen Hald», altså «høyt fjell», og «dyp dal» er kontraster. Det samme er «jord» og «himmel», (i betydningen «den blå himmelen over hodet på oss»). Berg og tinde er kanskje også kontraster, siden en tinde gjerne er spiss, mens berg er flatere og mer kompakte. Ikke minst ser man en kontrast i strofen, mellom alt i denne verden som på dommens dag skal *falle*, og «Guds Minde», bevisstheten om Gud, som skal *stige*.

Faktisk skal bevisstheten om Gud stige «til tusind sinde», altså tusen ganger. Dette er en «hyperbel» eller en *overdrivelse* – enda et virkemiddel som brukes flittig i barokken. Når «Høyen Hald» og «dypen Dal» «viker», altså flytter seg, er dette dessuten et eksempel på bruk av *besjeling*, hvor naturfenomener gis menneskelige egenskaper, evnen til å «vike» eller flytte seg. I tillegg til alt dette bruker Dass også virkemiddelet *allitterasjon*, altså bokstavrim, i samme strofe: «**H**øyen **H**ald» og «**d**yphen **D**al». Det er som om Dass viser hvor dyktig han er, ved å sette inn så mange virkemidler i løpet av en strofe som overhodet mulig. Dette kan som vi har sagt tidligere sees på som et barokt trekk i seg selv. Ingen ting holdes tilbake. All kunstnerisk kraft er her sluppet løs.

Når det gjelder *innholdet* ser vi at diktet, i tillegg til å være religiøst, lar barokkens *vanitas*-tankegang komme tydelig frem. Dette kan vi se både i strofen som er sitert ovenfor og i diktet for øvrig. I strofen ovenfor snakkes det om «dommens dag», når «Høyen Hald og dypen Dal skal vike». Ingenting på denne jorden varer, selv ikke fjellformasjoner som vi vanligvis ser på som mer eller mindre evige. Alt vil før eller senere falle – bortsett fra Gud. Derfor er det han man må satse på. Også i andre strofer ser man vanitas-tankens tydelig. I strofe 13 sammenligner Dass menneskelivet med et lys som brenner ned, og i diktets siste strofe blir vi igjen minnet på at verden en dag skal gå under. Strofe 16 er en avsluttende bønn til Gud om å hjelpe oss å kjempe mot synden, slik at vi kan bli hos ham på dommens dag. Tanken om døden er sjeldent langt unna i barokken.

Dorothe Engelbretsdaughter

Petter Dass ble som sagt aldri kjent mens han levde. Et mer berømt navn i Norge på slutten av 1600-tallet var Dorothe Engelbretsdaughter (1634–1716). Dorothe, som var fra

Bergen, ga særlig ut to samlinger med salmer som ble umåtelig populære: *Sjelens sangoffer* (1678) og *Tåreoffer* (1683). I tillegg skrev også hun leilighetsdikt, altså dikt på bestilling, og enkelte andre tekster.

Dorothe er på mange måter den første forfatteren fra Norge som levde av å dikte. Etter hvert ga kongen henne nemlig både dikterlønn (i form av skattefritak) og «kongelig privilegium» – eller *copyright* som vi ville sagt i dag – på det hun skrev. Så populær var hun, at piratkopiering av tekstene hennes var noe hun slet med, og kjempe mot. Når det gjelder det private livet hennes var hun datter av en prest og giftet seg med en prest. Hun fikk også ni barn, og mistet dem alle: Syv av dem døde unge, en annen i en krig mot tyrkerne, og den siste forsvant og lot seg aldri mer høre fra. Dorothes dikt er kjent for å inneholde mye gråt og tårer, og noen kobler gjerne den dystre stemningen i mange av diktene, til alt det triste som skjedde i livet hennes.

Om
Dorothes
verk og liv

Dorothe tilhører den retningen innenfor 1600-tallets protestantiske kristendom som vi kaller *pønitensen*, den vi husker la vekt på å erkjenne at vi er syndige og dårlige, viktigheten av å virkelig *føle* dette, og «gjøre bot», altså «betale for syndene våre». Nå var det ikke slik at man formelt sett trodde på at gode gjerninger kunne hjelpe en med til å komme til himmelen. Martin Luther hadde vært klar på at det var «troen alene» som kunne redde oss. Likevel var det for de som tilhørte pønitensen viktig å virkelig *anerkjenne* hvor dårlig man var, og intenst ønske og håpe at Gud vil redde en. Dette ble sett på som en måte å blidgjøre Gud på. Gud var på denne tiden nemlig ikke bare sett på som kjærlig, men også som streng.

Dorothe som
pønitens-
dikter

Det er viktig å presisere at Dorothe trodde på samme versjon av kristendommen som Dass og Kingo. Fokuset i diktene hennes er bare litt annerledes. Hos henne legges det gjerne mer vekt på følelser, anger og gråt, og på et personlig og inderlig forhold til Gud. Dette er kanskje ikke så rart. Dass og Kingo arbeidet som *prester*, og hadde som jobb å lære opp mange mennesker i hva som var riktig kristendom. Dorothe var kvinne, og kunne derfor ikke være prest. Slik sett kunne hun kanskje tillate seg å skrive på en måte som var mindre belærende og mer personlig og intens. Det har også blitt pekt på at det siden middelalderen hadde vært en lang tradisjon for at kvinnelige diktere gikk inn i en slags rolle som «Maria Magdalena», en angrende synderinne i Bibelen, som kaster seg ned foran føttene til Jesus, og ydmykt ber om å bli tilgitt. Dorothes måte å dikte på kan muligens også ha sammenheng med dette.

Hennes mest kjente salme i dag er «Aftensalme» eller «Dagen viker og går bort», som den også kalles. Diktet finnes i samlingen *Sjælens sangoffer* fra 1678. «Aftensalme» er både ment å fungere som en slags aftenbønn, altså en sang man synger før man går til sengs, og som en salme som skal få leseren til å reflektere over menneskenes synd, døden som kommer, og det at kun Gud kan redde oss. Dette er på mange måter diktets tema. Budskapet ser ut til å være noe lignende. Vi skal huske og *bekjenne*, altså innrømme, at vi, fordi vi er mennesker, er syndige. Derfor må vi kaste oss ned foran Jesu føtter og trygle ham om å redde oss. Bare slik kan vi håpe på å bli frelst, slik at vi kan oppstå til «evig herlighet» når dommens dag kommer. Denne verdenen vil nemlig ikke vare.

Diktet
«Aftensalme»

Diktet består av 20 strofer. Hver strofe har fire vers, og rimmønsteret relativt enkelt, *aabb* hele veien. Som de fleste salmer fra slutten av 1600-tallet har diktet også fast takt, slik at det er lett å synge.

Strofe 20

Kjære sjel kom det i **hu**, (a)
Og der hos bekjenn kun **nu**, (a)
At du som et Adams **barn**, (b)
Velter deg i Synd og **Skarn** (b)

Komme i hu – huske
Bekjenn – innrøm
Et Adams barn – et menneske
Skarn – dritt/elendighet

Også her er det lett å finne eksempler på barokke trekk. Innholdsmessig ser vi for eksempel her hvordan Dorothe er opptatt av dette med *arvesynden* – et av barokkens yndlingstemaer, spesielt for de som tilhører pønitensen. Fordi Adam og Eva syndet i Paradis, og fordi alle mennesker er «barn av Adam», eller *etterkommere* av Adam og Eva, er alle mennesker derfor grunnleggende syndige, ifølge det rådende kristendomssynet i landet på 1600-tallet. Synden er noe vi alltid har med oss, nesten som en biologisk del av oss. Vi er dårlige av natur, og må *anerkjenne* dette, tenke på det, å håpe på å bli reddet gjennom Jesus.

Barokke
trekk i
«Aftensalme»

I strofen ovenfor ser vi også barokkens sans for det pompøse, overdrevne og dramatiske, gjennom Dorothes billedbruk. Ikke bare er vi mennesker syndige. Vi «velter oss», altså mer eller mindre ruller rundt i «synd» og «skarn» altså i dritt og elendighet». Bildet kan gi konnotasjoner til en gris som velter seg rundt i møkka i en grisebinge. Barokke forfattere er sjelden redde for å prøve seg med et slående bilde eller en vågal metafor, så lenge budskapet kommer tydelig frem.

Når det gjelder diktets innhold, kan vi dele det inn flere deler. I den første delen får vi høre at det lyriske jeget skal legge seg, eller eventuelt dø. Solen er i ferd med å gå ned. Dette kan leses enten som at det rent faktisk blir kveld, eller som en metafor for at «livets natt», altså døden, nærmer seg for det lyriske jeget. Når denne «natten nærmer seg»-situasjonen er etablert, kommer en ny del der det lyriske jeget minner leseren, eller seg selv – begge lesemåter er mulige – på hvor viktig det er å erkjenne sine synder, og trygle Jesus om tilgivelse før man skal legge seg eller eventuelt dø. Diktets tredje del er en bønn til Jesus. Det lyriske jeget ber Jesus om å passe på seg selv og familien sin, på kongen, på kongens råd, på prestene, og på samfunnets syke og fattige. I diktets fjerde og siste del reflekterer det lyriske jeget over døden før hun går til sengs. Vi får høre hvordan vi ikke kan ta med oss noe fra dette livet over i det neste, og i diktets aller siste strofe kommer barokkens *vanitas*-tanke tydelig frem idet det snakkes om alt i verden skal falle på dommens dag:

Strofe 20

Alle Verdslig Ting Forgår,
Jeg til Herlighet oppstår,
Når Gud ved Basunens lyd,
Kaller meg til Evig Fryd.

Forgår – NB! – Går under/blir ødelagt
Basunen – en slags trompet, som englene skal
blåser i for å varsle om at dommens har
kommet

Som i mye barokk litteratur er *vanitas*-tanken her knyttet til dommedag. Alt som tilhører denne verden skal gå under, men i Gud finnes det en redning for de som har rett fokus. Vi ser også en typisk barokk kontrast i den samme strofen: Alt i verden «forgår», altså går under, på dommens dag, mens det lyriske jeget selv *står opp*. En siste ting som er verdt å merke seg er at hele denne strofen på mange måter står i kontrast til resten av diktet for øvrig. I de 19 foregående strofene er stemningen dystert, med fokus på synd og på død. Når dommedag så nevnes til slutt, i strofe 20, *snur* imidlertid stemningen, for nå snakkes det om himmelen. Diktets to siste ord er «Evig fryd» Dette minner litt om det vi så i Kingos dikt: Verden er man lei, eller «kjed» av, mens man lengter etter himmelen.

Videre lesing

Andersen, Per Thomas, 2001: Norsk litteraturhistorie, Oslo

Haarberg, Jon, 2012, «Innledning», i Katekismesanger, Bokselskap.no,

<https://www.bokselskap.no/boker/katekismesanger/innledning>, nedlastet 19.07.2019

Kirkegaard, Peter, 1996, «Dansk-norsk fælleslitteratur, 1536-1807» i Fidjestøl, Bjarne, Peter Kirkegaard, Bjarne Aa.

Aarnes, Asbjørn Aarseth, Leif Longum, Idar Stegane, 1996, *Norsk litteratur i tusen år*, Gjøvik

Billedkilder

Boromini, Francesco: *San Carlo alle Quattro Fontane*, Public Domain,

<https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=3513070>

Rubens, Peter Paul: *Bebudelsen*. Web Gallery of Art: Public Domain,

<https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=15417459>

Westerveld, Esther: *Hageanlegget I Vaux-le-Vicomte*, Flickr: Kasteel van Vaux-le-Vicomte - Maincy, CC BY 2.0,

<https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=16062157>

Oosgerwijkstra, Maria van: *Vanitas stilleben med blomst og globus* (ca. 1668). av Maria van Oosterwijkstra -

<https://nl.pinterest.com/pin/216876538281996580/visual-search/?x=83&y=68&w=334&h=274>, Public

Domain, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=25733072>, nedlastet 23.07.2019

Denne publikasjonen kan fritt benyttes av skoler og elever. Referanse til denne kilden kan skrives slik:

Christensen, Jostein og Asbjørn Odin Aag. «Barokk. Studiehefte». KublaKan 2021, <https://kublakan.no/wp-content/uploads/2021/11/KublaKan-studiehefte-barokk.pdf>, nedlastet [fyll inn dato]

Siden dette er en kilde hentet fra internett, må du også oppgi nedlastingsdato, om du benytter studieheftet på skriftlig eksamen. Henvendelse om utgivelsen kan rettes til post@kublakan.no.